

УДК 502.11

Серебряков В.В., д. б. н., професор, професор кафедри екології, природничих та математичних наук КЗВО “Вінницька академія безперервної освіти”

Бабин Володимир Васильович, здобувач вищої освіти спеціальності 101 “Екологія” ступеня вищої освіти “Магістр” КЗВО “Вінницька академія безперервної освіти”

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК “ЦЕНТРАЛЬНЕ ПОДІЛЛЯ”: НЕОБХІДНІСТЬ ОБГРУНТУВАННЯ І СТВОРЕННЯ

Анотація. Вінницька область, яка становить 4,4% території України, займає останнє місце у рейтингу адміністративно-територіальних одиниць за величиною територій природно-заповідного фонду у відсотках від їхньої загальної площі. Тому враховуючи геоботанічні, фізико-географічні, зоогеографічні, ландшафтно-екологічні, гідроекологічні, лісотипологічні, агроекологічні принципи і підходи й власні польові дослідження пропонується створити національний природний парк (НПП) “Центральне Поділля” у межах Вінницької області. Створення парку площею 53 230 га надасть змогу збільшити частку заповідності області майже в два рази і досягти 4,5% від її загальної площі. Наразі відсоток заповідності становить лише 2,52%. Необхідність створення національного природного парку обумовлено унікальними природними ландшафтами, цілющими джерелами, репрезентативними екосистемами, які становлять основу смарагдової мережі Східно-Подільського регіону. На запропонованій до заповідання території зростають асоціації фітоценозів, які налічують понад 40 видів рослин, що внесені до Червоної книги України. Також в межах цієї території мешкає понад 150 видів тварин, які внесені до різних соціологічних категорій.

Ключові слова: біорізноманіття, природно-заповідний фонд, рівень заповідності, екологічна мережа, сталий розвиток.

Постанова проблеми. Одним з найважливіших завдань сталого розвитку суспільства є збереження біотичного і ландшафтного різноманіття. Природне заповідання має унікальне значення для його збереження та соціоеколого-економічного розвитку будь-якого регіону, що істотно впливає на формування культури природокористування. Людина, як біосоціальний вид, має усвідомити, що її виживання залежить від існування інших видів, від збереження всієї повноти генофонду в екосистемах і ландшафтах як єдиної умови підтримання їх стійкого співвідношення. Для збереження біоти необхідно створити смарагдову і реалізувати екологічну мережу, каркас якої утворюють природно-заповідні території [4-5].

Природно-заповідний фонд (ПЗФ) охороняється як національне надбання щодо якого встановлено особливий режим охорони, відтворення і використання. Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій. Розвиток системи природоохоронних територій – це важлива передумова для забезпечення сталого розвитку (СР) країни. Державною стратегією регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затвердженою постановою Кабінету Міністрів від 5 серпня 2020 року № 695, передбачено розширення площі ПЗФ до 15% від загальної території країни у 2027 році. Цей показник є дуже важливим екологічним і соціальним індикатором, підвищення якого сприяє підтриманню екологічного балансу екосистем і екологічній стабільності територій. Так, Конвенцією про охорону біологічного різноманіття (БР), сторонами якої є 196 країн світу, з яких і Україна, постанало завдання створити систему природоохоронних територій на площі 17% суходолу і 10% морських акваторій. Створення природоохоронних територій також передбачено іншими діючими в Україні міжнародними конвенціями і угодами, а саме: Конвенцією про водно-болотні угіддя міжнародного значення, головним чином як середовища перебування водоплавних птахів (Рамсарська конвенція, стаття 2), Конвенцією про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція, стаття 4), Конвенцією про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція, стаття 2), Конвен-

цією про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (Конвенція про всесвітню спадщину, стаття 5), Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат (Карпатська конвенція, стаття 4), Програмою ЮНЕСКО “Людина і біосфера” [1, 6].

Результати досліджень. Осередком збереження, відтворення і раціонального використання ландшафтно-біотичного різноманіття Східного Поділля (Вінницької області), який займає 4,4% території України, мають стати національні природні парки (НПП) – природоохоронні, рекреаційні, культурно-освітні, науково-дослідні установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів і об’єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність. Теоретичне обґрунтування, науково-методична розробка і розв’язання проблем охорони репрезентативного ландшафтно-біотичного різноманіття є актуальним і важливим завданням для аналізу територіальної структури, формування екологічної політики збалансованого природокористування, ефективного коригування “Стратегії збалансованого регіонального розвитку Вінницької області 2020–2025”, “Регіональної програми охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів на 2019-2023 роки”. Це важливо для встановлення сучасного стану ПЗФ регіону, формування мережі заповідних територій, їх функціонально-просторового аналізу, визначення загроз і чинників впливу, заходів із збереження і відтворення та раціонального використання біотичних ресурсів, унікальних і репрезентативних ландшафтних комплексів (ЛК) [2-3].

Створення НПП “Центральне Поділля” дасть змогу збільшити частку заповідності з 2,52 до 4,5% від загальної площі області. На жаль, нині за цим показником Вінницька область посідає останнє місце в Україні (табл. 1). За даними Інституту світових ресурсів (Вашингтон, США), для ефективного функціонування території площа її заповідності має становити не менше 10–12%, а оптимальна площа заповідання – до 30% [8].

Таблиця 1

Рейтинг адміністративно-територіальних одиниць за величиною територій природно-заповідного фонду у відсотках від їхньої загальної площі

Назва (адміністративно-територіальної одиниці)	Площа АТО, га	Фактична площа ПЗФ, га	% заповідності	% суворой заповідності	Кількість об’єктів ПЗФ	Щільність об’єктів ПЗФ	Рейтинг по країні
Вінницька область (Східне Поділля)	2 649 290	60189,4437	2,27	0,53	428	1,6	27
Хмельницька область (Центральне Поділля)	2 062 900	328467,3963	15,15	0,49	523	2,53	4
Тернопільська область (Західне Поділля)	1 382 400	123349,0732	8,92	0,69	643	4,7	11

Аналізуючи Подільський регіон, доречно відмітити, що найбільший відсоток територій ПЗФ загальнодержавного значення в Хмельницькій (13,57 %, або 280134,65 га), а найменший – у Вінницькій (1,30 %, або 34490,1 га) областях. Найбільший відсоток територій ПЗФ місцевого значення в Тернопільській (6,87 %, або 94917,27 га), а найменший – у Вінницькій (1,21 %, або 32151,54 га) областях (табл. 2) [8].

ПЗФ Вінницької області станом на 01.01.2021 налічував 428 територій і об’єктів загальною площею 60106,44 га, або 2,27 % від площі області. ПЗФ області представляли: НПП “Кармелюкове Поділля” (площа – 20203,4 га); регіональні ландшафтні парки (РЛП) – 4 (18468,38 га); заказники загальнодержавного значення – 21 (11869,64 га) і місцевого значення – 136 (13563,7 га); пам’ятки природи загальнодержавного значення – 10 (322 га) і місцевого значення – 188 (685,69 га); дендрологічний парк місцевого значення – 1 (10 га); парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 11 (401 га) і місцевого значення – 26 (383,44 га); заповідні урочища – 30 (734,4 га). Категорії територій та об’єктів ПЗФ, що відсутні на території області: природні та

біосферні заповідники, ботанічні сади, зоологічні парки. Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 385, визначено, що площа земель ПЗФ Вінницької області станом на 01 січня 2020 року мала становити 212104 га, або 8 % [8].

Таблиця 2

Порівняння територій ПЗФ загальнодержавного і місцевого значення у відсотках від загальної площі АТО

Назва АТО (адміністративно-територіальної одиниці)	Площа територій ПЗФ загальнодержавного значення, %	Площа територій ПЗФ місцевого значення, %
Вінницька область (Східне Поділля)	1,30	1,21
Хмельницька область (Центральне Поділля)	13,57	2,35
Тернопільська область (Західне Поділля)	2,94	6,87

Визначення природних територій для створення парків, які підлягають особливій охороні, має здійснюватись згідно з відповідним обґрунтуванням вченими екологічних і природоохоронних профільних установ, адже виділені території часто є не репрезентативними та не стійкими до антропогенного навантаження, що спостерігається у регіоні (сільськогосподарська, промислова, гідромеліоративна, урбаністична й рекреаційна діяльність); розораність агроландшафтів становить 60–80%, лісистість – лише 13,3, значні площі займають селитебні ландшафти, а рівень заповідності – лише 2,52% [7].

Обґрунтування і реалізація наукових рекомендацій щодо створення НПП “Центральне Поділля” мають включати:

1) збереження і відтворення ландшафтно-біотичного різноманіття (репрезентативного, унікального) на основі екосистемного підходу;

2) збереження популяцій видів, угруповань і екосистем, які мають офіційне міжнародне (Червоний список Міжнародної спілки охорони природи; Європейський червоний список), національне (Червона і Зелена книги України, червоні списки міжнародних конвенцій і угод), регіональне (Червона книга Вінницької області) біосозологічне значення. Так, 31 січня 2017 року було знищено 19 особин популяції зубра (*Bison bonasus*) біля села Трибухи. Трагедія сталася на території Хмельницького держлісгоспу, де мешкала найбільша популяція зубрів, якого внесено до ЧС МСОП, ЄЧС, Бернської конвенції, ЧКУ та визначено збитки у сумі 2470 тис. грн (19х130 тис. грн);

3) збільшення площі природно-заповідних територій області на 53 230 га;

4) створення картосхеми НПП “Центральне Поділля” з виділенням меж його території;

5) розроблення різних типів карт, де буде подано еколого-географічну характеристику регіону дослідження;

6) створення картосхеми НПП “Центральне Поділля” з виділенням його зон (заповідної; стаціонарної рекреації; нестационарної рекреації; господарської);

7) виготовлення схематичної карти парку з позначенням об’єктів і території його ПЗФ;

8) створення картосхеми парку з позначенням структурних елементів екомережі;

9) виготовлення схематичної карти парку з позначенням його основних типів екосистем;

10) створення схематичної карти рослинного покриву парку;

11) створення схематичної карти оселищ (біотопів) тварин парку;

12) створення схематичної карти, де виділено ареал поширення й міграційні шляхи зубра європейського (*Bison bonasus*);

13) розроблення фрагментів картосхем парку з виділенням сучасних унікальних ландшафтів (натуральних, натурально-антропогенних, антропогенних);

14) формування науково обґрунтованої регіональної екомережі з виділенням на досліджуваній території структурних елементів (ключових, сполучних, відновлювальних і буферних), де в основі має бути смарагдова мережа;

15) забезпечення невиснажливого природокористування, розвитку “зеленого” туризму, органічного землеробства й реалізації стратегій СР територіальних громад Вінницького і Хмельницького районів;

16) збереження цінних природних, історико-культурних комплексів і археологічних об’єктів;

17) створення сприятливих умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів і об’єктів;

18) проведення наукових досліджень природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання, розробка наукових рекомендацій з питань охорони компонентів довкілля та ефективного використання природних ресурсів;

19) проведення еколого-освітньої та еколого-просвітницької роботи з місцевим населенням щодо екологізації господарської діяльності, збереження раритетного біорізноманіття [7-8].

Комплексність вирішення питань створення НПП “Центральне Поділля” має включати теоретичне обґрунтування, науково-методичну розробку й розв’язання проблеми охорони, збереження і відтворення БР є актуальною й важливою для аналізу територіальної структури, формування політики збалансованого природокористування в регіоні. Це важливо для встановлення його сучасного стану, функціонально-просторової організації, визначення загроз і чинників впливу, заходів збереження і відтворення біорізноманіття.

Висновки. Природоохоронний ефект, який можна досягнути в результаті створення НПП “Центральне Поділля”: екологічний (середовищеутворюючий, природопідтримуючий); соціальний (здоров’язберігаючий; рекреаційний; науковий; освітній; естетичний; історико-культурний); можливий економічний (підвищення рівня економічного добробуту місцевого населення; створення екологічнобезпечних і комфортніших умов проживання місцевого населення). Після виготовлення наукового обґрунтування на створення парку в межах двох районів Вінницької області необхідно виготовити проєкту документацію з деталізацією і виділенням меж в натуру, зонуванням парку (заповідна зона; зона стаціонарної рекреації; зона нестаціонарної рекреації; господарська зона) та погодженням його площі з установами землекористувачами у віданні яких знаходиться парк. Виготовлення наукового обґрунтування і проєкт створення парку – це пілотний проєкт, який потребує офіційної деталізації, виділення меж, землевпорядкування, погодження із землекористувачами на території яких він буде знаходитись, створення дирекції парку, впровадження технологій, які спрямовані на збереження і відновлення БР, відтворення порушених видів зв’язків, оптимізації землекористування, розвитку екологічного туризму, створення спеціальних сировинних зон для розвитку органічного землеробства, СР територіальних громад, що будуть входити до складу парку

Список використаних джерел

1. Аналіз площ природно-заповідного фонду України в розрізі адміністративно-територіальних одиниць. URL: <https://mepr.gov.ua> (дата звернення: 01.05.2023).

2. Еталони природи Вінниччини: [монографія] / О.В. Мудрак, Г.В. Мудрак, В.М. Поліщук та ін.; за заг. ред. О.В. Мудрака. Вінниця: ТОВ “Консоль”, 2015. 540 с.

3. Закон України “Про природно-заповідний фонд України” № 2456-ХІІ від 16.06.1992. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-12> (дата звернення: 01.05.2023).

4. Мудрак О. В., Мудрак Г.В. Заповідна справа: навч. посіб. для студентів галузі знань 10 “Природничі науки”. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 640 с.

5. Мудрак О.В., Мудрак Г.В. Особливості збереження біорізноманіття Поділля: теорія і практика: [монографія]. Вінниця: ТОВ “Нілан–ЛТД”, 2013. 320 с.

6. Мудрак О.В., Матвійчук О.А., Мудрак Г.В., Матвєєв М.Д., Дребет М.В., Осадчук І.С., Ганчук М.М. Раритети тваринного світу Поділля: стан, загрози, збереження [Монографія]. За заг. ред. О.В. Мудрака. – вид. 2-е, випр. і доп. Вінниця: ТОВ “Нілан–ЛТД” 2018. 594 с.

7. Мудрак О.В., Мудрак Г.В., Серебряков В.В., Щерблюк А.Л., Ключанюк В.В. Обґрунтування створення НПП “Центральне Поділля”. *Агроекологічний журнал*. 2021. № 2. С. 87–100.

8. Мудрак О.В., Хаєцький Г.С., Мудрак Г.В., Серебряков В.В., Шевченко І.А. Унікальні водні антропогенні ландшафти Поділля як перспективні заповідні об’єкти. *Збалансоване природокористування*. 2022. №3. С. 104–115. DOI: 10.33730/2310-4678.3.2022.266564 <http://journals.uran.ua/bnusing/article/view/266564>